

Швед В.В.
МАТЭРЫЯЛЫ ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА Ё БЕЛАСТОКУ (ПОЛЬШЧА)
ПРА ДЗЕЙНАСЦЬ Ю. ЯДКОЎСКАГА ПА ЗАХАВАННІ
ГІСТАРЫЧНАЙ СПАДЧЫНЫ ГРОДНА

Ю. Ядкоўскі для горада Гродна – чалавек, які заслужыў помніка сваёй актыўнай дзейнасцю на пасадах Беластоцкага акруговага кансерватара, стваральніка і кусташа Гродзенскага дзяржаўнага музея, збіральніка і захавальніка гісторыка-культурных рэчаў на Гарадзеншчыне, аўтара папулярных артыкулаў і брашур па гістарычнай спадчыне Гродна і ваколіц. У дзяржаўным архіве ў Беластоку нам пашчасціла знайсці цікавыя і не выкарыстаныя дагэтуль матэрыялы пра дзейнасць Ядкоўскага, якія, на наш погляд, не страцілі актуальнасці і ў наш час, калі ідзе размова пра рэстаўрацыю помнікаў гісторыі і культуры Гродна.

Храналагічна ранейшым са знойдзеных дакументаў ёсць “Справаздача Камісіі апекі над забыткамі мастацтва і культуры пры кіраўніцтве Гродзенскага павета (14.03.1920 – 1.07.1921)”. З яе бачна, што за год, не гледзячы на ваенныя падзеі 1920 г., Камісія разгледзела праблемы кансервацыі 11 помнікаў гісторыі і культуры Гродна і ваколіц: касцёлаў (уніяцкага, брыгіцкага, Фары Вітаўта – усе ў Гродна, Бераставіцкага, Азёрскага), гродзенскага Старога замка, будынкаў (“Баторыеўка” і дом Стурмака ў Гродне). Дзякуючы намаганням Камісіі, былі выратаваны кафля і іншыя прадметы са старых будынкаў, зруйнаваных падчас савецка-польскай вайны 1920 г., а таксама дакументы з былых савецкіх органаў улады, якія патрапілі ў рукі гродзенскіх гандляроў, пусціўшых іх на паперу для абгортвання тавараў. Камісія зберагла для будучага музея 5 крыжоў з дамініканскага касцёла, старыя ключы з гродзенскай казны XVIII ст., рэшткі расійскага педагагічнага музея, 240 старых планаў (пераважна XVIII ст.) [zesp. 47, sig. 151].

Наступны архіўны дакумент “Спіс плошчаў, вуліц, аб’ектаў старой будоўлі г. Гродна, якія падпадаюць паводле дэкрэта ад 31.10.1918 (Дзеннік праў, № 16, 1918 г.) апецы права”. Ён цікавы тым, што сярод пералічаных 24 аб’ектаў ёсць усе тыя, якія сёння выкарыстоўваюцца як турыстычныя рэсурсы (замкі, палацы, храмы, гістарычныя будынкі), а таксама названы помнікі гісторыі і культуры, якія ўжо не існуюць (а прайшло толькі 80 гадоў!): касцёл і кляштар бернардынак, частка будынкаў па праваму ад замкаў боку вул. Маставой, дамініканскі касцёл, частка тызенгаўзаўскіх дамоў [zesp. 47, sig. 151, к. 35]. Звяртаю ўвагу на тое, што падпісаўшы гэты дакумент Ю. Ядкоўскі апекаваўся не толькі каталіцкімі і польскімі помнікамі, але і перыяду “варыжскага”, ВКЛ, уніяцкім і праваслаўнымі – усе былі для яго помнікамі “крэсовымі”.

У святле сённяшніх спроб рэстаўрацыі Старога замка цікава ведаць намаганні Ядкоўскага па яго рамонту, кансервацыі і пераўтварэнню ў музейны цэнтр у 1920–1930-х гадах. Дакументы беластоцкага архіва сведчаць, што ў студзені 1926 г. праводзіліся рэстаўрацыйна-кансерватыўныя працы. У ліпені 1927 г. Ядкоўскі скардзіўся на тое, што прыстасаванне Старога замка да патрэб музея ідзе павольна і праектант Бруна Збароўскі не быў у Гродне з 1925 г. Праект быў зроблены ў чэрвені 1928 г., але ў бюджэце 1929–1930 гг. грошаў на працы ў замку не было прадугледжана [zesp. 47, sig. 245, к. 11,13,46].

Паводле рашэння Міністэрства веравызнанняў і публічнай асветы Ядкоўскі быў агульным адміністрацыйным кіраўніком прац на Старым замку і адказваў за праект і дэталі унутраных прац памяшканняў, дзе будзе размешчаны Гродзенскі музей [zesp. 47, sig. 245, к. 29–30]. З каштарыса прац 1928 г. бачна сума, якая прызначалася на капітальны рамонт і частковую перабудову левага крыла замка для патрэбаў ствараемага музея. На мурарскія, цясларскія, сталярскія, слесарскія, малярскія працы,

тынкаванне, шкленне вакон і іншае планавалася выдадкаваць 46066.60 злотых [zesp. 47, sig. 245, к. 5–6].

У 1926 г. абвалілася частка замкавай гары каля Новага замку з-за дрэнна працуючай каналізацыі (утварыўся роў глыбінёю 6 м і шырынёю 10 м), а ў наступным годзе адбыўся абвал зямлі ў выніку падмыва водамі ракі і падкопаў насельніцтва, якое капала ў падножжа замка жвір і мела гароды. Ядкоўскі кінуў свае сілы на ратаванне замка і да восені 1928 г. Упраўленнем водных дарог быў пабудаваны ахоўны бульвар, так любімы сённяшнімі гродзенцамі. Падчас прац знайшлі драўляныя пабудовы часоў Ягелонаў. У 1929 г. планавалася рэканструяваць Сенацкую залу, зрабіць уваход з боку галоўнай лесвіцы, пабудаваць прыбіральню з боку Нёмана, адрамантаваць уяздную браму. Ядкоўскі дабіўся закрыцця акруговага вайсковага шпіталю, які размяркоўваўся ў Новым замку, і размяшчэння музея ў Старым замку [zesp. 47, sig. 244, к. 1, 5; sig. 245, к. 17, 27–28, 38].

У 1927 г. Ядкоўскі выступіў супраць будаўніцтва стадыёна на месцы перадгістарычных могілак і сярэднявечага дзядзінца Барысаглебскай царквы, якое задумалі мясцовыя вайсковыя ўлады. Пра гэта ён не аднаразова пісаў у Міністэрства веравызнанняў і публічнай асветы ў 1928–1930 гг. Пераконваў, што праваслаўная кансісторыя часткова выкупіць гэтую тэрыторыю, часткова заменіць на іншую. Стадыён не быў пабудаваны! Ядкоўскі (як сябра Камітэту адбудовы царквы на Каложы) паспрыяў узнікненню новага плоту вакол царквы, раіў зрабіць яго са знешняга боку з каменя (што гарманавала з мураванай царквой), а з унутранага – з цэглы [zesp. 47, sig. 256, к. 9, 14, 19, 29].

Звярнуў сваю ўвагу Ядкоўскі і на Фару Вітаўта (тады гарнізонны касцёл), пра адраджэнне якой сёння шмат гаворыцца ў Гродне. З Пратакола паседжання Камітэта адбудовы касцёла ад 6.05.1922 г. вядомы яго склад на чале з ксяндзом дэканам Л. Зэброўскім. Паводле асабістага погляду акруговага кансерватара Ядкоўскага ад 22.10.1922 г. гэты помнік заслугоўвае ўвагі, бо мае багатую гісторыю ад часоў Вітаўта і Ягелонаў. Пацярпеўшы ад вайны 1920 г. ён патрабуе хуткай дапамогі: накрыцця дахам (абавязкова дахоўкай тыпу галанскай ці карпувкі), адбудовы тыльнай шчытовай сцяны [zesp. 47, sig. 250, к. 4, 5, 12].

14 жніўня 1922 г. Ядкоўскі пісаў гродзенскаму старасце К. Рагалевічу, што даведаўся пра тое, што з брыгіцкага касцёла нейкія два галанскія манахі-капуцыны (адзін іх айцец Маркс) па дазволу біскупскай курыі ў Вільне вывезлі ў трох скрынях фундацыі Аляксандры з Сабескіх Весялоўскай (XVII ст.) гістарычныя каштоўнасці (18 абразоў, кнігі, старажытныя рэчы [zesp. 47, sig. 253, к. 11, 16, 18, 23, 26–28]. У поле зроку Ядкоўскага былі і іншыя касцёлы Гродна. Так, у 1922 г. ён прапаноўваў замест бляхі пакрыць галанскай дахоўкай дах францішканскага касцёла і прасіў акруговага кансерватара спыніць малярныя працы і хутка (з-за інфляцыі) выдзеліць грошы на рэстаўрацыю фрэсак 1740 г. (16 медальёнаў, раслінны арнамент) [zesp. 47, sig. 251, к. 10, 11, 22, 27, 30]. 31.08.1925 г. Ядкоўскі спыніў унутраны рамонт у паезуіцкім касцёле (Францішка Ксаверыя), бо ён мог знішчыць старажытныя фрэскі і галоўны алтар [zesp. 47, sig. 252, к. 7, 23]. У 1930 г. Ядкоўскі просіць дапамогі ў беластоцкага ваяводы для упарадкавання агароджы і тэрыторыі касцёла бернардынак, указваючы, што грошы можна ўзяць з фундацыі гродзенскага магістрата для безпрацоўных [zesp. 47, sig. 255, к. 1].

Турбаваў Ядкоўскага і лёс такіх будынкаў, вядомых у Гродне, як: палац М.Валіцкага, дом пісьменніцы Ажэшкі і так званая Баторыеўка, якую цяпер звязваюць з іншым будынкам, чым Ядкоўскі. З падання праваслаўнага кансыстожа ў аддзел мастацтва ваяводскага ўпраўлення вядома, што будынак праваслаўнага кансыстажа (былы палац Валіцкага) атрымаў разам з вакольным паркам статус помніка. У доме Ажэшкі ў 1928 г. размяркоўвалася гандлёвая школа, якой кіраваў інжынер Радзіваноўскі. Баторыеўку на

паседжанні канферэнцыі (з удзелам Ядкоўскага), якая адбылася 19.02.1929 г., было вырашана выкупіць у цяперашніх шматлікіх уладальнікаў кватэр [zesp. 47, sig. 249, к. 4; 250, к. 5; zesp.353, sig. 5, к.2, 7].

Ядкоўскі выступаў супраць змен у гістарычным цэнтры Гродна. У дакументах беластоцкага архіва знаходзім яркавы прыклад такіх паводзін. Калі ў 1927 г. на плошчы Баторыя (цяпер Савецкай) запланавалі будаўніцтва аднапавярховай бетоннай вежы трансфарматара, Ядкоўскі выслаў ваяводскаму кансерватару тэлеграму з просьбай забараніць яго [zesp. 47, sig. 248, к. 4]. Адхіліў Ядкоўскі і дрэнна выкананую мастацкі мемарыяльную дошку Э.Ажэшкі, якую зрабілі для прымацавання на доме, у якім яна жыла апошнія гады і дзе памёрла [zesp. 47, sig. 247, к. 10].

Значную ролю адыграў Ядкоўскі ў збіранні і захаванні гістарычных артыфактаў у Гродзенскім дзяржаўным музеі, які існуе да сённяшняга часу. Пачаўся музей у красавіку 1920 г., дзякуючы Камісіі апекі над помнікамі мастацтва і культуры. Савецка-польская вайна 1920 г. перашкодзіла яго развіццю. Са “Справаздачы Камісіі апекі над забыткамі мастацтва і культуры пры кіраўніцтве Гродзенскага павета (14.03.1920 – 1.07.1921)” вядома, што 9 скрынь са зборамі Камісіі былі эвакуаваны з Гродна 18 ліпеня ў Вроцлавек, а потым у Быдгошч, адкуль вырнуліся 30 чэрвеня 1921 г. [zesp. 47, sig. 151; 194, к. 35–36]. Музей (“скарбніца краёвых памятных рэчаў”) быў адчынены 9.12.1922 г. у памяшканні гродзенскага староства. Кусташам яго стаў кансерватар беластоцкай акругі Юзэф Ядкоўскі. Мы знайшлі прапанаваны Ядкоўскім Статут музея 1923 г., з якога бачна, што сваю дзейнасць ён распаўсюджваў на тэрыторыю, якая ў XIII – XV стст. складала Гродзенскае княства, а пазней да XVIII ст. – Гродзенскі павет у ВКЛ [zesp. 47, sig. 194, к. 15–16, 19]. Многа намаганняў прыклаў Ядкоўскі для пераводу музея ў памешканні Старога замка, пра што мы пісалі вышэй.

Такім чынам, матэрыялы Дзяржаўнага архіва ў Беластоку дапамагаюць ацаніць яшчэ больш шматгранную дзейнасць Юзэфа Ядкоўскага ў Гродне і па-новаму звярнуць увагу на гродзенскую гістарычную спадчыну.